

ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES IN THE SYSTEM OF COUNTERING DISINFORMATION: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Дяковський О.С., к.ю.н., старший викладач кафедри
інформаційного, господарського та адміністративного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
докторант кафедри публічного права
Державний податковий університет

Чернецький С.С., доктор філософії
з публічного управління та адміністрування

Стаття присвячена аналізу способів протидії дезінформації на території та за межами України. Мета роботи – формування пропозицій щодо удосконалення діяльності в частині протидії дезінформації на основі аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду функціонування профільних суб'єктів публічної влади. Дослідження має міждисциплінарний характер, адже окрім правових, є дотичним до політологічних та публічно-управлінських питань. Розкрито і охарактеризовано зміст поняття «дезінформації», систематизовано перелік суб'єктів, які беруть участь у протидії даному феномену. Опрацьовано завдання, що покладаються на національні уповноважені структури: Центр протидії дезінформації при РНБО та Центр стратегічних комунікацій, який функціонує при Міністерстві культури та інформаційної політики України. З'ясовано, яким чином міністерства та інші центральні органи виконавчої влади залучаються до роботи із протидії дезінформації. Проаналізовано іноземні практики в розрізі даної проблематики (Фінляндія, Німеччина, Швеція).

За результатами проведеного дослідження було запропоновано: інвестувати в сучасні технології, які дозволять ефективніше виявляти, аналізувати та протидіяти дезінформації, зокрема, через впровадження технологій штучного інтелекту у діяльність структур для автоматизованого моніторингу інформаційного простору та виявлення дезінформації; створити платформу для обміну досвідом з аналогічними організаціями з інших країн (прототип Rapid Alert System); долучитися до формування єдиного списку медіа із деталізацією відомостей про них. Наголошено, що це стало серйозною проблемою в Україні, оскільки багато веб-сайтів зареєстровано за кордоном, що ускладнює ідентифікацію власника/редактора платформ, які поширюють дезінформацію. Такі дії необхідні для забезпечення більшої прозорості.

Акцентовано увагу на тому, що прямі та непрямі заходи протидії фейковим новинам мають здійснюватися паралельно. Тут йдеться про тісну взаємодію влади і громадянського суспільства, на підставі якої можна вибудувати якісну систему інформаційної безпеки країни та законного обігу персональних даних.

Ключові слова: дезінформація, органи публічного управління та адміністрування, протидія, інформаційна гігієна, фактчекінг, персональні дані, обіг даних, недостовірна інформація, фізична особа, ідентифікація, правове регулювання.

The article analyzes the ways of countering disinformation in Ukraine and abroad. The purpose of the work is to formulate proposals for improving activities in the field of countering disinformation based on the analysis of domestic and foreign experience of the functioning of specialized public authorities. The study is interdisciplinary in nature, since, in addition to legal issues, it is also related to political science and public administration issues. The author reveals and characterizes the content of the concept of "disinformation" and systematizes the list of actors involved in countering this phenomenon. The tasks assigned to the national authorized structures are elaborated: The Center for Countering Disinformation at the National Security and Defense Council and the Center for Strategic Communications, which operates under the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. The author shows how ministries and other central executive bodies are involved in countering disinformation. The author analyzes foreign experience in this area (Finland, Germany, Sweden).

Based on the results of the study, it was proposed to: invest in modern technologies that will allow for more effective detection, analysis, and counteraction to disinformation, in particular, through the introduction of artificial intelligence technologies into the activities of structures for automated monitoring of the information space and detection of disinformation; create a platform for sharing experience with similar organizations from other countries (Rapid Alert System prototype); and join the formation of a single list of media with detailed information about them. It was emphasized that this has become a serious problem in Ukraine, as many websites are registered abroad, which makes it difficult to identify the owner/editor of platforms that spread disinformation. Such actions are necessary to ensure greater transparency.

The author emphasizes that direct and indirect measures to counter fake news should be implemented in parallel. This refers to the close interaction between the government and civil society, on the basis of which it is possible to build a high-quality system of information security of the country and the legal circulation of personal data.

Key words: disinformation, public authorities and administration, counteraction, information hygiene, fact-checking, personal data, data circulation, false information, person, identification, legal regulation.

Постановка проблеми. В період повномасштабного вторгнення на територію незалежної та вільної України питання інформаційної гігієни набувають особливого значення. Як феномен, вона лежить в основі посткритичного мислення. Комплекс відповідних заходів, що вживаються для забезпечення інформаційної гігієни перебуває у прямій залежності із рівнем когнітивних здібностей, має прямий вплив на збереження фізичного і психологічного здоров'я в епоху перенасичення інформацією, недозованого сприйняття контенту. Як зі сторони ворога, так і у вітчизняному медійному полі фіксуються численні випадки дезінформації. За даними Європейської служби зовнішніх справ, за 2023 рік аналітиками зафіксовано 480 випадків поши-

рення фейків зарубіжними (переважно російськомовними ЗМІ) у відношенні до України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Своєчасне та ефективне реагування на випадки дезінформації і поширення фейків – безперервна робота. У системі захисту від способів негативного масштабного психологічного впливу, кожен робить свій внесок до колективного розуміння та протидії загрози. Відповідно, якщо питання інформаційної гігієни більше стосуються суб'єктивного відношення індивіда до джерел і змісту інформації, то протидія її поширенню на українських цифрових платформах – завдання держави. Щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування в напрямку про-

тидії дезінформації у своїх дослідженнях ведуть мову такі вчені як Кіца М. [2], Походсеєва В. [3], Шлапаченко В. [4]. Цінними теоретичними напрацюваннями стали роботи Павленко Т., яка вивчала ознаки і поняття дезінформації, окреслювала перспективи протидії даному феномену [5]. Ознаки та методи виявлення фейкових новин в мережі Інтернет стали предметом наукового огляду Тищенко В. і Мужанової Т. [6].

Разом з тим, **метою статті** є формування пропозицій щодо удосконалення діяльності в частині протидії дезінформації на основі аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду функціонування профільних суб'єктів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Поняття дезінформації знаходиться на стику дослідницьких пошуків кількох сфер наукового пізнання, які включають право, ІТ-технології, журналістику, політологію, соціологію, психологію тощо. У найбільш широкому значенні, ключовий феномен являє собою недостовірну, оманливу, маніпулятивну інформацію, котра створена навмисно заради отримання економічних, політичних або інших вигод [6, с. 183]. З-поміж визначень, які пропонують іноземні науковці, віднаходимо підхід до розуміння дезінформації як «більш-менш свідомо створену та викривлену інформацію, що подається широкою загалу як достовірною» [7, с. 4]. Окреслена думка гармонійно доповнюється міркуваннями Павленко Т. А., яка ідентифікує дезінформацію як свідомо неправдиві, спотворені, провокаційно-тенденційні відомості із питань, котрі формують суспільний інтерес, яка створюється, подається та/або поширюється як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо та/або спричинення серйозної суспільної шкоди [5, с. 338]. Як видно, в останньому випадку авторка робить акцент на цільовому призначенні дезінформування як багатокomпонентному процесі. Інші теоретики [2; 4] характеризують дезінформацію, в першу чергу, як спосіб психологічного впливу, за якого в процесі надання об'єкту конкретної інформації останній вводиться в оману, реальність сприйняття ним інформації стає викривленою. При цьому, автори не висувають спеціальних вимог як до власне самого об'єкту впливу, так і результату.

Як влучно зауважують редактори видання *The Economist*, дезінформація не є новим явищем, але соціальні мережі та штучний інтелект полегшують поширення брехні. Відповідна кампанія може бути спрямована на вподобання електорату напередодні виборів, налаштування соціальних груп одна проти одної, підрив авторитету наукових досліджень, дискредитацію бізнесу або маніпуляцію цінами на акції [8]. У своєму дослідженні для Ради Європи Уордл К. та Дарахшан Х. визначають три види інформації, яка може охарактеризувати фейки:

- дезінформація (*disinformation*) – неправдива та свідомо створена для заподіяння шкоди людині, соціальній групі, організації чи країні інформація;
- неправдива інформація (*misinformation*) – помилкова, але створена без наміру завдати шкоди, інформація;
- спотворена інформація (*malinformation*) – інформація, що ґрунтується на реальних фактах, використовується для заподіяння шкоди особі, організації або країні [9].

Однією із ключових проблематик протидії дезінформації в Україні є принципова різниця підходів, які застосовуються різними суб'єктами. Останніх можна погрупувати на 4 категорії:

- органи публічної влади (включаючи представників політичної арени);
- окремі громадяни;
- представники бізнес-сегменту (як правило, середній та великий);
- суб'єкти громадянського суспільства [10, с. 10].

Звісно, найбільша роль і відповідальність покладається саме на органи державної влади і місцеве самоврядування. Так, в структурі Міністерства культури та інформа-

ційної політики України діє Центр стратегічних комунікацій (далі – Центр). До основних завдань даного інституту належить:

- комплексний аналіз та оцінка зовнішнього/внутрішнього інформаційного середовища;
- моніторинг відповідних нарративів із подальшою оцінкою групи вразливого середовища;
- формування інформаційної гігієни в суспільстві, підвищення рівня обізнаності в питаннях протидії дезінформації;
- підтримка та розвиток урядових публічних комунікацій, в тому числі із проведенням *workshop*, консультацій, семінарів, нарад, презентацій, інших тематичних заходів;
- формування належних умов для конструктивної взаємодії держави із інституціями громадянського суспільства на шляху до спільної резистентності гібридним загрозам.

Створений ще в 2021 році, Центр обмежувався по більшій мірі виконанням вищеокреслених функцій, тоді як з початку повномасштабної війни спектр ключових завдань було зміщено в сторону регулярного сповіщення про гібридну агресію Росії проти України. До речі, при Центрі наразі функціонує «Школа протидії дезінформації», проведення навчання в якій, як зазначається на офіційній веб-сторінці платформи, націлена в першу чергу на державних службовців, котрі забезпечують зовнішню комунікацію від імені держави [11]. У такий спосіб реалізується уніфікований підхід до стратегічних, кризових комунікацій у тренінговому форматі від кваліфікованих спеціалістів.

В даному контексті варто зважати на досвід Фінляндії. Країна постійно займає високі позиції у рейтингах стійкості протидії дезінформації. Завдячуючи програмам із медіаграмотності, впровадженням органами публічної влади, вони активно інтегруються в освітні програми навіть для школярів; держава слугує прикладом для наслідування і переймання досвіду [3, с. 246].

Подібна за функціоналом та цільовим призначенням структура є також при РНБО України. Відповідно до Положення про Центр протидії дезінформації, затвердженого указом Президента України від 07.05.2021 р. № 187/2021, структура забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою [12]. Центр протидії дезінформації при РНБО регулярно публікує дайджест мови ненависті російських пропагандистів, публікує списки цифрових платформ із поширення ворожої пропаганди, розкриває інструменти, задіяні в їх арсеналі тощо.

Прототипом для створення центру протидії дезінформації стали аналогічні організації в країнах ЄС та США. В рамках доповіді Міністр культури та інформаційної політики України підкреслив, що розпочато програму координації дій з Міністерством освіти і науки України та Міністерством цифрової трансформації в межах проєкту з медіаграмотності. Розгорнувши роботу у цих двох напрямках та співпрацюючи з РНБО, офісом Віцепрем'єрки з європейської інтеграції, Міністерством закордонних справ України, сподіваються у найближчим часом відповісти на виклики російської пропаганди. Планується співпраця з фактчекінговими організаціями для синхронізації дій та створення спільної платформи, яка дозволить не лише виявляти фейки та маніпуляції, але й протидіяти їм за допомогою позитивних українських нарративів [13].

Із вивченого виходить, що наступною ланкою в системі суб'єктів публічної влади, які опікуються

питаннями протидії дезінформації, виступають міністерства й центральні органи виконавчої влади. Слід виокремити значення Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України й Міністерство цифрової трансформації України. Рішення українського уряду створити та забезпечити ресурсами ці установи демонструє його налаштованість на боротьбу з дезінформацією та свідчить про далекоглядність в розумінні потенційного масштабу, використання та впливу дезінформації під час війни [14, с. 40]. Так, до прикладу, за їх участі можлива підтримка незалежних журналістських розслідувань – одного із найефективніших інструментів у боротьбі з дезінформацією. Незалежні журналісти відіграють критично важливу роль у викритті неправдивої інформації та пропаганди, надаючи суспільству доступ до достовірних даних та розкриваючи справжню природу дезінформаційних кампаній. Міністерства та центральні органи виконавчої влади в змозі сприяти ефективній роботі, забезпечуючи журналістам необхідну підтримку та захист. Незалежні розслідування часто потребують значних ресурсів, які не завжди доступні журналістам або невеликим медіа-організаціям. Органи публічної влади, на нашу думку, володіють належним спектром можливостей і даних, щоб пропонувати гранти, стипендії та інші форми фінансової підтримки для проведення розслідувань. Як правило, мова йде про спеціальні фонди або програми, спрямовані на підтримку якісної журналістики; надання доступу до офіційних документів, баз даних та інших ресурсів; в окремих випадках – забезпечення протекторату.

Дійсно, боротьба з дезінформацією є важливою темою для багатьох країн світу. ЄС пропонує технічну підтримку владі та громадським силам в усьому світі задля нарощення потенціалу моніторингу і нагляду, аналогічного заходам, що провадяться в самому ЄС. Нормативно-регуляторний вплив ЄС як найбільшого торгового блоку планети поширюється на весь світ. Правила і заходи, що запроваджуються в Європі проти втручання у демократичні процеси і вибори, відіграють важливу роль у встановленні загальносвітових стандартів. Особливо це стосується Закону про цифрові послуги [15] і Закону про цифрові ринки [16], запропоновані Європейською Комісією ще у грудні 2020. Прозоре й адекватне управління ризиками великих Інтернет-платформ є вкрай важливим для стримування поширення неправдивих відомостей або таких, що вводять в оману, і захисту суспільного інформаційного простору від маніпуляцій у контексті боротьби з дезінформацією та іноземним впливом. Вказані документи європейського зразка покликані дати ЄС засоби, необхідні для підвищення підзвітності, прозорості та контрольованості роботи таких платформ, за повного дотримання основних прав і свобод.

Розглянемо в даному контексті досвід Швеції, де в рамках Міністерства оборони відносно недавно (із 2021 року) функціонує окрема Агенція психологічного захисту (швед. Myndigheten för psykologiskt försvar). Цікаво, що поштовхом до її утворення стали дві ключові події: чергові вибори у європейських країнах та анексія Криму Росією, що власне покрило медіапростір низкою заангажованих, необ'єктивних новин. Агенція психологічного захисту по більшій мірі орієнтована на проведення просвітницьких кампаній, мінімізуючи засоби примусового державного впливу на суб'єктів, котрі поширюються неправдивий контент. Вибір означеної стратегії обумовлений, в першу чергу, необхідністю пошуку балансу між успішною протидією та дотриманням конституційного права на свободу слова, яка декларована Основним Законом країни [17].

Так, прикладом однієї із перших успішних кампаній, проведених під егідою шведської профільної установи став інформаційний захист виборів у 2022 році. Після заяви Швеції про намір вступити до НАТО збільшилися випадки дезінформування, відчутним став вплив зовнішнього втру-

чання на внутрішньополітичні процеси в країні. Як реакція на вказане, установа розробила та масштабно запустила просвітницький проект (вміщує відеоуроки та теоретичний матеріал) під лозунгом «Не ведися» (Bli inte lurad) англійською, арабською та шведською мовами. На основі психологічних і когнітивних прийомів, ресурс навчає яким саме чином розпізнавати теорії змов, боти, фейковий контент. На рівні державних установ, було проведено офіційні переговори із компанією «Meta» (Facebook, Instagram) предметом яких стало зменшення обсягу дезінформування у період проведення виборчої кампанії в країні. З цією метою сформовано також окрему робочу групу, яка здійснювала моніторинг за виконанням домовленостей. Така практика є цінною для України, враховуючи постійну співпрацю шведської агенції із Центром протидії дезінформації при РНБО. Іноземні партнери також надають матеріальну допомогу, зокрема, у червні 2023 року Урядом Швеції виділено 15 млн. крон на проведення навчальних курсів для посадовців та журналістів [18].

В свою чергу, в Німеччині в даному напрямку працюють дві ключові інституції, що забезпечують злагоджену і продуктивну роботу:

- Федеральна агенція з політичної освіти (Bundeszentrale für politische Bildung);
- Федеральний центр цифрового просвітництва (Bundeszentrale für digitale Aufklärung).

У випадку із першою, вона напряму підпорядковується Федеральному міністерству внутрішніх справ. Як федеральний урядовий орган, нею було розроблено низку стратегій і пропозицій стосовно політичної освіти державних службовців та населення в напрямку протидії дезінформації. Федеральна агенція з політичної освіти також заохочує зусилля з перевірки фактажу спільнотою факт-чекерів із застосуванням системи ClaimReview, яку факт-чекери можуть використовувати для ідентифікації даних у пошукових системах та платформах соціальних медіа, таких як Google Search, Google News, Bing, Facebook та YouTube [19, с. 4]. В свою чергу Федеральний центр цифрового просвітництва – платформа, котра працює як з урядовими та неурядовими суб'єктами, публікує звіти для громадськості щодо поширення дезінформації, фінансує тематичні проекти. На перший погляд, практика Німеччини досить подібна до вітчизняного досвіду і стратегії Швеції, проте маємо зважати на одну відмінну особливість. Федеральний уряд регулярно співпрацює з Європейською службою зовнішньої дії (European External Action Service), створеними в її межах робочими групами StratCom. Окрім іншого, федеральний уряд в особі представників Міністерства закордонних справ, до посадових обов'язків яких також належать питання протидії дезінформації, беруть участь у системі швидкого оповіщення (Rapid Alert System) Європейського Союзу. В межах платформи координуються та напружуються спільні комунікативні реакції, відбувається обмін висновками між фахівцями у напрямку протидії дезінформації. Продуктивною є співпраця із приватним сектором, науково-дослідними інститутами, консолідовано з якими реалізовано резонансний проект DORIAN (за сприяння наукової установи Fraunhofer SIT, вчених університету Касселя та залучення фінансування зі сторони держави). Важливо, що проміжні та кінцеві результати бере до уваги парламент та уряд Німеччини при плануванні, законотворчій діяльності, впровадженні реформ тощо., відповідно, така діяльність несе в собі потужне суспільне значення.

Дійсно, вітчизняній органі публічної влади поетапно переймають кращі зарубіжні практики у протидії дезінформації і здатні ефективно провадити дану кампанію зважаючи на технічний потенціал і рівень цифрового розвитку. Водночас вкрай важливо, щоб влада швидко реагувала на запити про надання інформації, необхідні для дискредитації неправдивих заяв. У більшості випадків державні органи

дають відповідь на запити про інформацію в проміжку 15–30 робочих днів, що являє собою проблему, оскільки така практика свідчить, що за цей час неправдива інформація може вже широко поширитися в суспільстві, а контраргументи матимуть мінімальний вплив і не зможуть допомогти спростувати неправдиву інформацію.

Реалізуючи державні освітні ініціативи, кампанії із протидії конкретним видам дезінформування, подібно німецькій практиці, слід залучати вітчизняний бізнес та експертів міжнародного рівня, при цьому, робити наголос саме на соціальних мережах, що також буде впливати на законний обіг персональних даних у даній сфері.

Висновки. Лише сформувавши у суспільстві належний рівень інформаційної гігієни та культури незаангажованого сприйняття, питання протидії дезінформації та консолідованої роботи в даному напрямку вийдуть за межі комерційних. Виправданим вважаємо саме просвітницький, а не каральний механізм протидії зі сторони держави, так як навіть радикальні внесення змін до законодавства України можуть сприйматися в контексті обмеження свободи слова, передбаченого ст. 34 Конституції України [20]. Дана теза не відміння потреби внесення змін до чинного законодавства, особливо зважаючи на поточні українські реалії та систематичні гібридні загрози, які несе в собі пропаганда ворога, але дані новації мають ґрунтуватися на засадах об'єктивності, проактивності, правомірності і доцільності.

Стосовно діяльності Центру протидії дезінформації при РНБО та Центру стратегічних комунікацій, який функціонує при Міністерстві культури та інформаційної політики України, пропонуємо такі напрямки удосконалення роботи:

- інвестувати в сучасні технології, що дозволять ефективніше виявляти, аналізувати та протидіяти дезінформації, зокрема, через впровадження технологій штучного інтелекту у діяльність структур для автоматизованого моніторингу інформаційного простору та виявлення дезінформації;

- створити платформу для обміну досвідом з аналогічними організаціями з інших країн (прототип Rapid Alert System);

- долучитися до формування єдиного списку медіа із деталізацією відомостей про них. Наразі, це стало серйозною проблемою в Україні, оскільки багато веб-сайтів зареєстровано за кордоном, що ускладнює ідентифікацію власника/редактора платформ, які поширюють дезінформацію. Такі дії необхідні для забезпечення більшої прозорості.

Важливо розуміти, що прямі та непрямі заходи протидії фейковим новинам мають здійснюватися паралельно. Тут йдеться про тісну взаємодію влади і громадянського суспільства, на підставі якої можна вибудувати якісну систему інформаційної безпеки країни та законного обігу персональних даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. 2nd Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats A Framework for Networked Defence. EEAS. 38 p. URL: <https://www.eeas.europa.eu/> (дата звернення: 15.08.2023).
2. Кіца М. Особливості та методи виявлення фейкової інформації в українських ЗМІ. *Національний університет «Львівська політехніка»*, 2017. С. 30–35.
3. Походеева В. Запобігання дезінформації як елемент антикорупційного дискурсу. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 2021. Вип. 38. С. 245–249.
4. Шлапаченко В. М. Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, 2013. № 2 (12). С. 78–86.
5. Павленко Т. А. Дезінформація: поняття, ознаки, перспективи протидії. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2022. Вип. № 7. С. 337–339.
6. Тищенко В. С., Мужанова Т. В. Дезінформація і фейкові новини: ознаки та методи виявлення в мережі Інтернет. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2022. Вип. 2 (18). С. 175–186.
7. Olach S. Dezinformácie a hoaxy. *Filozofická fakulta Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre*. URL: https://www.prohuman.sk/files/Olach_Samuel.pdf (дата звернення: 15.08.2023).
8. The vocabulary of disinformation: The Economist. URL: <https://www.economist.com> (дата звернення: 15.08.2023).
9. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making (2nd edn, CoE 2008). URL: <https://tm.coe.int/information-disorder-report-version-august-2018/16808c9c77> (дата звернення: 15.08.2023).
10. Біла книга протидії дезінформації. ГО «Інститут інформаційної безпеки». К., 2022. 62 с.
11. Центр стратегічних комунікацій Spravdi. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas> (дата звернення: 15.08.2023).
12. Положення про Центр протидії дезінформації, затверджено Указом Президента України від 7.05.2021 р. № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text> (дата звернення: 15.08.2023).
13. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти. Київ, 2021. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards> (дата звернення: 15.08.2023).
14. «Коли слова стали зброєю»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні. 20 center for civilians in conflict, 2022. 68 с.
15. The Digital Services Act (DSA) – Regulation (EU) 2022/2065. URL: <https://www.eu-digital-services-act.com> (дата звернення: 15.08.2023).
16. The Digital Markets Act. Regulation 2022 (EU) 2022/1925. URL: <https://www.eu-digital-markets-act.com> (дата звернення: 15.08.2023).
17. Swedish Psychological Defence Agency: The Government of Sweden. URL: <https://www.government.se> (дата звернення: 15.08.2023).
18. Хомовська Є. Блокувати не можна навчити: шведський підхід до протидії дезінформації. Опора. вересень 2023. URL: https://www.oroga.ua/org/polit_ad/blokuvati-ne-mozhna-navchiti-shvedskiy-pidhid-do-protidii-dezinformatsiyi-24913 (дата звернення: 15.08.2023).
19. Бойко В. О. Особливості протидії дезінформації щодо COVID-19: законодавчий та практичний досвід ФРН. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2023. 4 с.
20. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141.
21. Боднарчук О. В., Габрелян А. Ю. Розвиток системи страхування банківських вкладів України. *Економіка. Фінанси. Право*, 2023. № 6. С. 50–55.
22. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Матеріали конференцій МЦНД*, 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (дата звернення: 15.08.2023).
23. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 4. С. 451–458.
24. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Система прав свідка в кримінальному процесі: стан, проблеми та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2023. № 4. С. 168–180.
25. Kreminsky O., Omelchuk L., Habrelian A., Matsiuk A., Diakovskiy O. Legal regime of virtual currency in ukraine: current state, problems and prospects of regulation. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, 2023. Vol. 1. № 43. P. 21–24.
26. Melnyk O., Artemenko O., Yarosh A., Lytvyn O., Gabrielyan A. Administrative and legal culture of driving a vehicle as a factor in the social consciousness of a road user. *Revista Relações Internacionais do Mundo Atual*, 2021. № 3(32). URL: <http://dx.doi.org/10.21902/Revrima.v3i32.550> (дата звернення: 15.08.2023).